

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2022/2

Szakmai védnökök

Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők

Bozsoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Milbacher Róbert
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Tördelőszerkesztő

Pap Balázs

Borítóterv

Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó

a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

KUCSERKA ZSÓFIA

Lehet-e a nőknek humora?

Humorelméletek és a női testfelfogás viszonya a 19. századi magyar irodalomban 9

TÁRSALKODÓ

PAP BALÁZS

Változatok és változtatások

Sztárai Mihály 23. zsolttára 27

ETLINGER MIHÁLY

Nyomtatványok, kéziratok és másolói tipológia

A 16–17. századi magyar versek szövegagyományához 37

KRITIKAI LAPOK

BARTÓK ISTVÁN

„Betű szerint való magyarság”: Férfias kezdeményezések a középkorban

(BARTÓK Zsófia Ágnes, *Egyházi férfiak magyar nyelvű szövegei: A Pray-kódextől az Érdy-kódexig*, Bp., Argumentum–ELTE BTK Vallástudományi Központ Liturgiátörténeti Kutatócsoport, 2021 [Műhelytanulmányok, 7].) 47

FAJT ANITA

A hallgatás művészete

(ÖTVÖS Péter, *Az otthon elhagyása, félelem és reménység: „Elég nehéz, hogy egyedül vagyok”*, Bp.–Eger, Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Egyetem–MTA Könyvtár és Információs Központ, 2021 [Kulturális örökség].) 53

OWAIMER OLIVER

Húsz év múlva

(SZILÁGYI Márton, *Az íróvá válás mikrotörténete a 19. század első felében: Lisznyai Kálmán és az „irodalmi gépezet”*, Bp., Reciti, 2021 [Vitae, 3].) 65

HAVASRÉTI JÓZSEF

„Aranykor” és „kisiklás”: Klaniczay Tibor és a Rebakucs öröksége

(ÁCS Pál, SZÉKELY Júlia, *A reneszánsz reneszánsza: Beszélgetések Klaniczay Tiborról és a reneszánsz-kutatásról*, Bp., Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021 [Magyar Történelmi Emlékek: Értekezések].) 73

A tanulmányok összefoglalói / Abstracts 87

A lapszám szerzői 91

Pap Balázs

Változatok és változtatások

Sztárai Mihály 23. zsoltára

Sztárai Mihály versei meglehetősen elszórtan maradtak ránk, lírai hagyatéka esetében pedig különösen bonyolult a helyzet. A gyülekezeti énekeskönyvekben megjelenő egyes darabok messze nem magától értetődően hagyományozódtak tovább – nem jelenthető ki egyértelműen, hogy a (leg)korábban kiadott változat alapján készültek a későbbi kiadások, sőt komoly jelek mutatnak arra, hogy a szöveghagyomány éppenhogy nem lineáris. Anélkül, hogy e jelenséget itt alaposabban kifejteném (a közeljövőben erre is teszek kísérletet), egy példán szeretném megmutatni a versváltozatok közti különbségek természetét. A huszonharmadik zsoltárhoz készített Sztárai-parafrázis kellőképp népszerű alkotás, és tanulságok tekintetében sem ígérezik elhanyagolható tárgyának.

23. zsoltár

Szent Dávid próféta éneklő könyvének huszonharmad részében,
Bízában az Istennek az ő reá való nagy gondviselésében,
És hálákat adván ő szent felségének mind egész életében,
Igen dicsekedik lelkében mindenkor keresztyének képében.

Tudom hogy pásztorom, vezérem énnekem az én uram istenem.
Kinek gondja vagyon testemre lelkemre, mert ő teremtött engem,
És ő juha vagyok, ő hozzá hallgatok, mert ő megváltott engem,
Azért benne bízom, tudom, élés nélkül hogy én nem szűkölködöm.

Az ő mezejének szép zsiros füvein szépen legeltet engem,
Szent ígérelinek édes beszédével mikor vigasztal engem,
Anyaszentegyházban és az ő aklában szépen megnyugot engem,
Lopótól, farkastól, hamis tanyítótól ott megóalmaz engem.

XXIII. zsoltár

Szent Dávid próféta **éneklé** könyvének huszonharmad részében,
Bízában az Istennek az őreá való nagy gondviselésében,
És hálákat adván ő szent felségének mind egész életében,
Ígyen dicsekedik lelkében mindenkor keresztyének képében.

Tudom, hogy pásztorom, vezérem énnekem az én Uram, Istenem,
Kinek gondja vagyon testemre lelkemre, mert ő teremtött engem,
És ő juha vagyok, ő hozzá hallgatok, mert ő megváltott engem,
Azért benne bízom, tudom, élés nélkül hogy én nem szűkölködöm.

Az ő mezejének szép zsiros füvein szépen legeltet engem,
Szent ígérelinek édes beszédével mikor vigasztal engem,
Anyaszentegyházban és az ő aklában szépen megnyugot engem,
Lopótól, farkastól, hamis tanítótól ott megóalmaz engem.

23. psalmus

Szent Dávid próféta **énekli** könyvének huszonharmad részében,
Bízában az Istennek az **űhozzá** való nagy gondviselésében,
És **hálákat** adván **ű** szent felségének mind egész életében,
Igen dicsekedik lelkében **minden hív keresztyénnek** képében.

Tudom, hogy pásztorom, vezérem énnekem az én **édes** istenem,
Kinek gondja vagyon testemre, lelkemre, mert **ű teremtett** engem,
És **ű** juha vagyok, **és** hozzá hallgatok, mert **ű** megváltott engem,
Azért benne bízom, tudom, **élet** nélkül hogy én nem szűkölködöm.

Az **ű** mezejének szép zsiros **fűvével** szépen legeltet engem,
Szent **ígíretinek** édes beszédével mikor vigasztal engem,
Anyaszentegyházban és az **ű** aklában szépen **megnyugatt** engem,
Lopótul, farkastul, hamis **tudomántul** ott **megóalmaz** engem.

Reggel hogy kiviszen, én előttem
megyen igaz tudományával,
Minden napon kétszer engemet meg-
ítat ő lelki italával,
Lelki folyóvíznek és élő kútfontek szép
tisztá folyásával,
Evangéliomnak anyaszentegyházban
ő prédikálásával.

Azzal én lelkemet ugyan megújítja és
újonnan megáldja,
Mennyországnak útát és az igaz hűtet
énnekem megmutatja,
Az ő szent fiában szomorú lelkemet
csak egyedül biztatja
Méltatlanságomban az ő szent nevé-
jért irgalmasságát nyújtja.

Ily nagy reménséggel és bizodalom-
val, azért te benned bízom,
Én uram istenem! testemet, lelkemet
én teneked ajánlom.
Ha szinte az halál völgye árnyékában
az én fejemet látom,
Mert te vagy én velem, szabaduláso-
mot azért tetőled várom.

Megvigasztal engem te pásztori vesz-
sződ és te pásztori botod,
Az sok nyomorúság, melylyel híveidet
megsújtod sanyargatod,
Melylyel te kezdedhez oly nagy szépen
őket megszoktatod, tanyítod,
Hogy el ne vesszenek, sőt veled légye-
nek, mindörökké megtartod.

Ím nagy készüllettel ellenségem előtt
asztalt szerzesz énnekem,
Az te szent fiadnak egy áldozatjával
táplárod az én lelkem ;
Megvigasztalsz engem, megadod
bévséggel én ételem, italom,
Én ellenségimnek nagy bosszúságára
megtartod az én lelkem.

Halandó testemnek ő gyarlóságától
megszabadítál engem,
Ez világ sem árthat semmi álnokság-
gal, bosszúsággal énnekem,
Mert én te általad fő ellenségemet, az
ördögöt meggyőztem,
Az én életemet csak te benned bízván,
mikoron véghez viszem.

Reggel, hogy kiviszen, énelőttem
megyen igaz tudományával,
Minden napon kétszer engemet meg-
ítat ő lelki italával,
Lelki folyóvíznek és **élő kútfontek**
szép tisztá folyásával,
Evangéliomnak anyaszentegyházban
ő prédikálásával.

Azzal én lelkemet ugyan megújítja és
újonnan megáldja,
Mennyországnak útát és az igaz hűtet
énnekem megmutatja,
Az ő szent fiában szomorú lelkemet
csak egyedül biztatja
Méltatlanságomban az ő szent nevé-
jért irgalmasságát nyújtja.

Ily nagy reménséggel és bizodalom-
val, azért te benned bízom,
Én uram, Istenem, testemet, lelkemet
én teneked ajánlom.
Ha szinte az halál völgye árnyékában
az én fejemet látom,
Mert te vagy én velem, szabaduláso-
mot azért tetőled várom.

Megvigasztal engem te pásztori vesz-
sződ és te pásztori botod,
A sok nyomorúság, melylyel híveidet
megsújtod, sanyargatod,
Melylyel te kezdedhez oly nagy szépen
őket megszoktatod, tanítod,
Hogy el ne vesszenek, sőt veled legye-
nek, mindörökké megtartod.

Ím nagy készüllettel ellenségem előtt
asztalt szerzesz énnekem,
Az te szent fiadnak egy áldozatjával
táplárod az én lelkem,
Megvigasztalsz engem, megadod
bévséggel én ételem, italom,
Én ellenségimnek nagy bosszúságára
megtartod az én lelkem.

Halandó testemnek ő gyarlóságától
megszabadítál engem,
Ez világ sem árthat semmi álnokság-
gal, bosszúsággal énnekem,
Mert énte általad fő ellenségemet, az
ördögöt meggyőztem,
Az én életemet csak te benned bízván,
mikoron véghez viszem.

Reggel, hogy kiviszen, énelőttem
megyen igaz tudományával,
Minden napon kétszer engemet **ű**
megitat **ű** lelki italával,
Lelki folyóvíznek és **élő kútfontek**
szép **gyenge** folyásával,
**Evangéliomnak anyaszentegyház-
nak ű** prédikálásával.

Azzal én lelkemet ugyan megújítja és
újonnan **megadja**,
Mennyországnak útát és az igaz **hűtet**
énnekem megmutatja,
Az **ű** szent fiában szomorú lelkemet
csak egyedül biztatja,
**Méltatlanságomhoz az ű szent fiáért
igazságát mutatja.**

Ily nagy **reménséggel** és **bizodalom-
mal**, azért te benned bízom,
Én uram, Istenem, testemet, lelkemet
én teneked ajánlom.
Ha szinte az halál völgye árnyékában
az én fejemet látom,
Mert te vagy én velem, **szabaduláso-
mat** azért **tetőled** várom.

Megvigasztalt engem te pásztori
vessződ és te pásztori botod,
Az sok nyomorúság, melylyel **népeidet**
megsújtod, sanyargatod,
Melylyel **beszédedhez** oly nagy szépen
űket szoktatod és tanítod,
Hogy el ne vesszenek, sőt veled legye-
nek, mindörökké **megmarad**.

Ím nagy készüllettel **ellensége** előtt
asztalt szerzesz énnekem,
Az te szent fiadnak egy áldozatjával
táplárod az én lelkem;
Megvigasztalsz engem, megadod
bőúséggel én **életem**,
Én **ellenségemnek** nagy bosszúságá-
ra megtartod az én lelkem.

Halandó testemnek ő **halandóságátul**
megszabadítás engem,
Ez világ sem árthat **sem álnokságá-
val és semmi bosszújával**,
Mert én te általad **fű** ellenségemet, az
ördögöt **meggyőztem**,
Az én életemet csak te benned bízván,
mindenkor helyeztetem.

Az te jóvoltodból, kegyelmességedből
mindezeket én várom,
Mert ezekre való nagy méltóságomat
én bennem nem találok,
Azért minden napon az én életemben,
csak te benned én bízom,
És tudom bizonynyal hogy soha te
benned én meg nem csatlakozom.

Lészek mindörökké az én Istenemnek
és uramnak házában,
Az én Krisztusomnak pásztorsága
alatt az anyaszentegyházban,
Az ő juhainak, igaz híveinek az ő
társaságában,
Kikkel egyetembe örökké vígadok az
örök bódogságban.

Az te jóvoltodból, kegyelmességedből
mindezeket én várom,
Mert ezekre való nagy méltóságomat
énbennem nem találok,
Azért minden napon az én életemben,
csak tebenned én bízom,
És tudom bizonynyal, hogy soha teben-
ned én meg nem csatlakozom.

Leszek mindörökké az én Istenemnek
és uramnak házában,
Az én Krisztusomnak pásztorsága
alatt az anyaszentegyházban,
Az ő juhainak, igaz híveinek az ő
társaságában,
Kikkel egyetembe örökké vígadok az
örök bódogságban.

Az te jóvoltodból, kegyelmességedből
mindezeket én várom,
Mert ezekre való nagy méltóságomat
énbennem nem találok,
Azért minden napon az én **életemet**
én csak **tereád** bízom,
És tudom bizonynyal, hogy soha
tebenned én meg nem csatlakozom.

Leszek mindörökké az én Istenemnek
és uramnak házában,
Az én Krisztusomnak pásztorsága
alatt az anyaszentegyházban,
Az **ű** juhainak, igaz híveinek az **ű**
társaságokban,
Kikkel egyetemben örökké vígadok
az örök bódogságban.

A táblázatban **megvastagítottam** a 16. századi kiadások kritikai kiadástól való tartalmi eltéréseit.¹ Az látszik, hogy az 1579-es debreceni kiadás oszlopában gyakrabban jelenik meg ez a jelölés – Szilády Áron a forrásaként Huszár Gál kiadását használó *Énekek három rendbe* szövegváltozatát adja főszöveggé.² Kiadása szinte tökéletes másolata Bornemisza Péter kiadásának; egyetlen „ö” betű szerepel „ü”-ként (5. sztófa) az 1582-es detrekői nyomtatványban, ezt az RMKT szövegváltozatában kurziváltam. Illetve – alighanem szándéktalanul – egy (inkább „é” semmint „i”) betű „ö”-vé vált mindjárt az első sorban, az éneklő jelen, vagy éneklő múlt idejű ige helyett éneklő melléknév szerepel; ezzel is ugyanúgy jártam el. Ennek ismeretében voltaképpen négy szövegváltozatot látunk együtt. Mivel ismerjük Bornemisza forrását, emiatt a kritikai főszöveg és a Huszár Gál kiadása közti eltérések zömét gondolatban kockázatmentesen lecserélhetjük Huszár Gál alakjaira: biztosan közelebb van e változat Sztáraiéhoz. A negyedik sor „igen” szavának „ígyen”-re igazítását ráadásul a lectio difficilior elve is alátámasztja.

A legfőbb kérdés – úgy a kritikai kiadás szempontjából, mint az 1579-es debreceni kiadás szempontjából – ezek után az, hogy milyen viszonyban van egymással a két legkorábbi ismert forrás: Huszár Gál forrása-e a debreceni kiadásnak, vagy pedig közös ősből/ősökből eredeztethetők. És ez a kérdés nem is könnyű kérdés, és nem is könnyű megválaszolni egyedül e vers alapján. Ha a debreceni a komjáti kiadást használta, akkor azt kell látnunk, hogy más szövegkiadói elvek alapján jár el, mint amikor a debreceni ág köteteiből dolgozik. A fenti táblázat megvastagított részeinek relatíve nagy száma azonban azt mutatja, hogy többről van itt szó, mint mechanikus másolási hibákról. De talán még a véletlennel magyarázhatóknál is többről.

1 A szövegváltozatok forrása: *XVI. századbeli magyar költők művei*, IV, Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 154?–1560, kiad. SZILÁDY Áron, Bp., MTA, 1886 (Régi magyar költők tára, 5), 80–81; *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték és imádságok*, kiad. Huszár Gál, Komjáti, 1574 (RMNy 353/2), 39v; *Énekes könyv*, Debrecen, 1579 (RMNy 429), 69.

2 *Énekek három rendbe*, kiad. BORNEMISZA Péter, Detrekő, 1582 (RMNy 513), 86r.

Stoll Béla alaptanulmánya³ (mely első kidolgozásában, a Thordai-psalterium-hoz szabottabb, kevésbé általánosítható állításokkal és Thordai-példák tekintetében sokkal gazdagabban még Thordai János zsolnárfordításának kritikai kiadásában szerepelt)⁴ tipizálja a másolás közben bekövetkező szövegdeformációkat (~hibákat), és a hibákhoz köthető másolói karaktereket is megrajzolja. A stollai tipológia – és itt érdemes a korábbi változatra hagyatkozni – biztonságot sugárzó, az otthon melegét jelentő kályha, melytől el lehet indulni a gyülekezeti énekek szövegváltozatainak irányába is. Stoll az RMKT XVII/4 jegyzeteiben utal korábbi gigászi teljesítményére, az RMKT XVII/3-ra,⁵ melyben számos olyan másoló (pontosabban leíró) munkájával dolgozott, aki, tekintve, hogy egyéni kedvtelésből másol, „nem tartja tiszteletben az előtte fekvő szöveget, hanem szabadon alakít rajta, szélsőséges esetekben (a szerelmi vagy bujdosó énekekénél) teljesen át is költetheti”.⁶ A Thordai-anyag kéziratos forrásai azonban zömükben nem ilyenek, hanem híven igyekeztek továbbörökíteni a zsolnárfordításokat – lényegében hasonló attitűddel, mint a szóban forgó gyülekezeti énekek szerkesztői/nyomdászai, vagyis az a rendszer, melyet Stoll a variációk csoportosítására fölvázol, alkalmazhatónak látszik a gyülekezeti énekanyagra is. A tekintetben tehát, hogy a másolatok nem „egyéni kedvtelésből” készülnek – még annak ellenére is, hogy kéziratokról és nyomtatványokról van szó –, hasonlít a két anyag, egy fontos különbség mégis akad: Thordai esetében a másolatok felekezetiileg csaknem homogén közegben készülnek, a tárgyalt gyülekezeti énekanyag viszont a magyar reformáció konfesszionalizálódó időszakában, a dogmatika kifejeződésekor áramlik, lassan szilárd halmazállapotúvá dermedő teológiai nézeteket valló és karakteresebb terminológiát használó felekezetek között. Vagyis Stoll két fő kategóriája, a *szándékaltalan* és *szándékos változtatások* közül a második ez esetben új alkategóriával kell, hogy kiegészüljön.⁷ Markáns beavatkozásokról van itt szó, melyek Stoll Béla gazdag példatárában – és itt már csak tanulmányának átdolgozott változatára lehet hivatkozni – leginkább arra az alesetre emlékeztet, melyben föli-dezi a *Csak búbanat...* kezdetű Balassi-verset, melyet Batthyány Ferenc Lobkowitz Poppel Éva számára névre igazított: a CHAKBORBALAERTGT akrosztichont némi szerkesztés és rövidítés után CHAKEVAÉRT alakra változtatta.⁸ Azért ez az eset kínálja a legtöbb párhuzamot még a szándékolt változtatások között is, mert itt a másolói-utánkölzői viselkedésben van egy fontos, a többi esetben nem megfi-

3 Számos kiadásának egyike: STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban = Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2003³, 154–210.

4 *Az unitáriusok költészete*, kiad. STOLL Béla, TARNÓC Márton, VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1967 (Régi magyar költők tára: XVII. század, 4), 580–599. A továbbiakban: RMKT XVII/4.

5 *Szerelmi és lakodalmi versek*, kiad. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (Régi magyar költők tára: XVII. század, 3).

6 RMKT XVII/4, 586.

7 A „szövegváltozások törvényszerűségeinek” stollai csoportosítását lásd RMKT XVII/4, 587; illetve STOLL, *Szövegkritikai...*, i. m., 183–184. A tipológiát egészében idézi ETLINGER Mihály e lapszámban található tanulmányában, a 39. oldalon.

8 STOLL, *Szövegkritikai...*, i. m., 189.

gyelhető attitűd, tudniillik az, hogy amíg a hibásnak vélt alakot „javítani” igyekszik a másoló, és amíg a korszerűtlen szavakat az érthetőség javítása érdekében cseréli le modernebbekre vagy más nyelvjárásúakra, de úgy teszi mindezt, hogy az eredeti szöveggel elvben sem helyezkedik szembe – addig Batthyány Ferenc és némely gyülekezeti ének esetében⁹ világos szándék látszik arra, hogy ez a vers semmiképp ne legyen olyan, amilyen volt. A változtatások nem valamiféle naiv szövegkritikai megfontolás vagy közérthetőségre törekvő népművelői akarat jegyében, hanem a változtatás direkt szándékával történnek, s hogy végső soron a szerelem maga vagy a gyülekezet teológiai értelemben is megfelelő énekanyaggal való táplálásának célja szentesíti az eszközt, az majdhogyanem mindegy.

Mindezt azért tartottam fontosnak föl idézni, mert a Sztárai-szöveg módosulásai vélhetően – bár talán nem túlzás úgy fogalmazni, hogy minden bizonnyal – ilyen beavatkozásokkal magyarázhatók. S ideje is iszamósabb talajra lépni avval, hogy közelebről is szemügyre vesszük őket.

1 Szent Dávid próféta éneklé könyvének huszonharmad részében,
 2 Bízván az Istennek az őréa való nagy gondviselésében,
 3 És hálákat adván ő szent felségének mind egész életében,
 4 Ígyen dicsekedik lelkében mindenkor keresztyének képében.
 5 Tudom hogy pásztorom, vezérem énnekem az én Uram, Istenem,
 6 Kinek gondja vagyon testemre lelkemre, mert ő teremtött engem,
 7 És ő juha vagyok, ő hozzá hallgatók, mert ő megváltott engem,
 8 Azért benne bízom, tudom, élés nélkül hogy én nem szűkölködöm.
 9 Az ő mezejének szép zsiros füvein szépen legeltet engem,
 10 Szent ígéreinek édes beszédével mikor vigasztal engem,
 11 Anyaszentegyházban és az ő aklában szépen megnyugot engem,
 12 Lopótól, farkastól, hamis tanítótól ott megótalmaz engem.
 14 Minden napon kétszer engemet megitat ő lelki italával,
 15 Lelki folyóvíznek és **élő kútfnök** szép tiszta folyásával,
 16 Evangéliomnak anyaszentegyházban ő prédikálásával.
 17 Azzal én lelkemet ugyan megújítja és újonnan megáldja,
 18 Mennyországnak útát és az igaz hűtet énnekem megmutatja,
 19 Az ő szent fiában szomorú lelkemet csak egyedül bízattja
 20 Méltatlanságomban az ő szent nevéjért irgalmasságát nyújtja.
 21 Ily nagy reménységvel és bizodalomval, azért te benned bízom,
 24 Mert te vagy én velem, szabadulásomat azért tetőled várom.
 25 Megvigasztal engem te pásztori vessződ és te pásztori botod,
 26 Az sok nyomorúság, mellyel híveidet megsújtod, sanyargatod,
 27 Mellyel te kezdedhez oly nagy szépen őket megszoktatod, tanítod,
 28 Hogy el ne vesszenek, sőt veled legyenek, mindörökké megtartod.
 29 Ím nagy készüllettel ellenségem előtt asztalt szerzesz énnekem,
 31 Megvigasztalsz engem, megadod bévségvel én ételem, italom,
 32 Én ellenségimnek nagy bosszúságára megtartod az én lelkem.
 33 Halandó testemnek ő gyarlóságától megszabadítál engem,
 34 Ez világ sem árthat semmi álnoksággal, bosszúsággal énnekem,
 35 Mert én teáttalad fő ellenségemet, az ördögöt meggyőztem,
 36 Az én életemet csak te benned bízván, mikoron véghez viszem.
 39 Azért minden napon az én életemben, csak tebenned én bízom,
 43 Az ő juhainak, igaz híveinek az ő társaságában,

Szent Dávid próféta **éneklé** könyvének huszonharmad részében,
 Bízván az Istennek az **űhozá** való nagy gondviselésében,
 És **hálákat** adván **ű** szent felségének mind egész életében,
Igen dicsekedik lelkében **minden hív keresztyének** képében.
 Tudom, hogy pásztorom, vezérem énnekem az én **édes** istenem,
 Kinek gondja vagyon testemre, lelkemre, mert **ű teremtett** engem,
 És **ű** juha vagyok, és hozzá hallgatók, mert **ű** megváltott engem,
 Azért benne bízom, tudom, **élet** nélkül hogy én nem szűkölködöm.
 Az **ű** mezejének szép zsiros **fűvével** szépen legeltet engem,
 Szent **ígereinek** édes beszédével mikor vigasztal engem,
 Anyaszentegyházban és az **ű** aklában szépen **megnyugatt** engem,
 Lopótól, farkastól, hamis **tudomántul** ott **megoltalmaz** engem.
 Minden napon kétszer engemet **ű** megitat **ű** lelki italával,
 Lelki folyóvíznek és **élő kútfnök** szép **gyenge** folyásával,
Evangéliumnak anyaszentegyháznak **ű** prédikálásával.
 Azzal én lelkemet ugyan megújítja és újonnan **megadja**,
 Mennyországnak útát és az igaz **hűtet** énnekem megmutatja,
 Az **ű** szent fiában szomorú lelkemet csak egyedül bízattja,
Méltatlanságomhoz az **ű** szent fiáért **igazságát mutatja**.
 Ily nagy **reménységgel** és **bizodalommal**, azért te benned bízom,
 Mert te vagy én velem, **szabadulásomat** azért **tetőled** várom.
Megvigasztalt engem te pásztori vessződ és te pásztori botod,
 Az sok nyomorúság, mellyel **népeidet** megsújtod, sanyargatod,
 Mellyel **beszededhez** oly nagy szépen **üket szoktatod** és tanítod,
 Hogy el ne vesszenek, sőt veled legyenek, mindörökké **megmarad**.
 Ím nagy készüllettel **ellensége** előtt asztalt szerzesz énnekem,
 Megvigasztalsz engem, megadod **bűsűsűggel** én **életem**,
 Én **ellenségemnek** nagy bosszúságára megtartod az én lelkem.
 Halandó testemnek **ő halandóságátul megszabadítász** engem,
 Ez világ sem árthat **sem álnokságával és semmi bosszűjával**,
 Mert én teáttalad **fű** ellenségemet, az ördögöt **meggyőzém**,
 Az én életemet csak te benned bízván, **mindenkor helyeztetem**.
 Azért minden napon az én **életemet én csak tereád** bízom,
 Az **ű** juhainak, igaz híveinek az **ű** társaságokban,

9 Konkrét példa nélkül gondoljunk csak arra a gyakori esetre, amikor egy trinitárius költemény szentháromságtagadó közegbe kerül, és a másoló/nyomdász/szerkesztő könyörtelenül megváltoztatja a Szentháromságra utaló részeket.

A fentiekből azt látjuk, *elvileg* nem lehetetlen, hogy Huszár Gál kiadását dolgozza be az 1579-es debreceni kötet zsoltáros részének furcsa appendixébe. Nem lehetetlen, hiszen okunk van szándékos módosítások föltételezésére. Ez esetben viszont azt is föltételeznünk kell, hogy a Huszár Gál kötetében szereplő változat (messze nem korábbi volta miatt) hitelesebb, mint az 1579-es debreceni. Lássuk a főbb eltéréseket!

Az első sorban – ez akár ki is maradhatna a felsorolásból, hiszen szándéktalan eltérésként magyarázható legkönnyebben – az állítmány igeideje tér el a két változatban számottevő különbséget nem okozva, a negyedik sor különbségei azonban jelentősebbek. Az „Igen” – „Ígyen” variánsa egyszerű mechanikus tévesztésből adódhat, s a két alak közül az „ígyen” látszik helyesebbnek, hiszen a zsoltárparafrazis bevezetőjében ténylegesen utal a vers későbbi részeire, míg a másik változat csupán egyszerű két szótagos pozitív jelző szerepében áll; a másik eltérés már fogósabb kérdés. A komjáti kiadás változata szerint Dávid zsoltáros könyörgései a legenyhébb értelmezés szerint is legalábbis előképei az igaz keresztyén ember dicséreteinek, imádságainak; mindazonáltal mintha inkább arról lenne szó, hogy Dávid már magának a keresztyénségnek a képében könyörög/dicsér a *Zsoltárok könyvében*. A debreceni változat nem ennyire általánosító, ebben csak a hív keresztyén hasonlít Dávidra. Nem azt akarom mondani, hogy a „hív” okvetlenül szűkítő jelző lenne, csak azt, hogy a sor első pillantásra aprócska megváltoztatása voltaképpen nagyobb horderejű lehet.¹⁰ Ha a 16. sor változatait is megfigyeljük, hasonlólt láthatunk. Az 1574-es kiadás szerint az Evangélium az anyaszentegyház tagjai számára prédikáltatik, mely anyaszentegyház zsoltárban való szereplése egyszerűen a zsoltár negyedik sorában világosan megjelenő krisztianizáló attitűdnek a folyománya – hasonlóan látszik az 1579-es kiadás is, ha azonban az interpunkció nélküli szöveget eggyel több vesszővel látjuk el (nincs ebben több önkény, mint nem ellátni, tehát: „Evangéliumnak, anyaszentegyháznak”), épp ilyen árnyalatnyi szűkítést figyelhetünk meg: e változat szerint nem magától értetődő, hogy az Evangélium csak az anyaszentegyházban lehet. Az 5. sor „édes” jelzője stiláris változtatás különösebb jelentőség nélkül, a 8. sor „élés” – „élet” variánsai azonban megint jelentékenyebbek. A korántsem mellékesen az úrvacsorához kapcsoló zsoltárszöveg komjáti változatában az „élés” szó kétértelműsége sokkal körmönfontabb értelmezést tesz lehetővé, mint a különösebb vargabetűk nélkül mégiscsak az üdvösségre utaló „élet”. A lectio difficilior elve az „élés” szó eredetisége mellett szól – még akkor is, ha az „élet nélkül való szűkölködés” kifejezés legalább annyira szokatlanul hangzik, mint amennyire mesterkéltnek – az „élés” szóösszetételekben gyakori, önmagában viszont rendkí-

¹⁰ Nem érdektelen szempont a „hív” jelző szűkítő volta mellett Batizi András *Katekizmusának* alábbi passzusa: „És jóllehet ez szent seregbe az hitetleneknek nagy sokasága egyelete, kik Szentlélek istentől újonnan nem születtenek, sem meg nem igazultanak Krisztusban. De maga az Krisztus Evangéliomának nem mondnak ellene, és életekben külső jámborságot mutatnak, mintha ők is igaz keresztyének volnának.

Ezek jóllehet nem szentek, de azért a szentegyházból ki nem rekesztjük addiglan őket, míglen az Krisztus Evangéliomának ellene nem mondonak és külső cselekedetekben jámbor életet mutatnak.” BATIZI András, *Katekizmus azaz a keresztyéni tudománnak revideden való tanulása*, Kolozsvár, 1555 (RMNy 125), 115–116.

vül ritka. A „füvein” – „füvével” alakok esetében nem nyilvánvaló a szándékosság, de sajnos az eredetibb alak meghatározása sem. A 12. sor eltérése megint csak számottevő: a beszélőre és üdvösségére támadó lopó és farkas mellé a „hamis tanító” és a „hamis tudomány” kerül harmadikként. Itt megint a komjáti verzió alakja tűnik komplexebbnek, amennyiben a „hamis tanító” a vers nyájallegóriájába közvetlenül illeszkedő lopó és farkas mellé kerülve az allegóriát magyarázza meg, történetesen úgy, hogy a báránytolvaj-lopó személyét és a báránytolvaj-farkas személyét nem fogalommal, hanem a hamis, tévútra vivő *személyével* kapcsolja össze; a debreceni változat viszont csak a fogalommal magyaráz. A komjáti változat esetében markáns ellentét jön létre: jó pásztor kontra hamis tanító (vagyis rossz pásztor), a debreceni változatban a „hamis tudomány” csak bűnös és gyarló, komisz dolog, és egyúttal messze nem izgalmas retorikai megoldás, nyers tanulság, pusztá tartalom.

A következő eltérés az eddigiekhez képest más természetű, tudniillik a zsol-tárból magából is támpontokat kaphatunk vizsgálatához – míg az előzők jobbra Sztárai parafrázáló és a Sztárai-parafrázist másolók másolói tevékenysége miatt inkább textológiai probléma volt. A lelki folyóvíz „tisza” és „csendes” jelzői egyeb szemponatok szerint is megfigyelhetők.

A megfelelő helyen a Vulgatában ez áll: „In loco pascuae ibi me collocavit. Super aquam refectionis educavit me.” A víz itt jelző nélkül szerepel, bár a Szeptuagintára vagy a héberre visszamenő egyéb fordítások szinte egybehangzóan a „nyugodt” vagy „csendes” jelzőt illesztik a szóhoz. Luther Bibliájában más jelzőt kap: „Er weidet mich auff einer grünen Awen / Und füret mich zum frisschen Wasser.” Az esetünkhöz képest igen kései Károlyi-fordításban: „Füves legelőkön nyugtat engem, és csendes vizekhez terelget engem.” A csendes egy sajátos árnyalatát fejt ki Kálvin zsol-tárkommentárjában: „Il dit *Les eaux qouyes*, pour coulante doucement, pource que les torrens impétueux ne sont pas propres à abbruver les brebis voir mesmes nuisibles.”¹¹ Szabó Miklós fordításában: „Dávid a csendes vizek kifejezést használta a lassan csordogáló vizek megjelölésére, mert a gyors folyású vizek nem kényelmesek a juhok számára az iváshoz, s legtöbbször veszélyesek is.”¹² Ez a kálvini értelmezés igen közel áll a debreceni változat megfogalmazásához. A „gyöngye” a Károlyi-változat „csendes” jelzőjéhez hasonlót jelent, de jelentésének árnyalatai inkább a veszélytelen, semmint a nyugodt, már-már idilli felé mutatnak. A komjáti változat „tisza” jelzője viszont nem vízfolyásra, hanem a vízre magára vonatkozik, és úgy tűnik, a Luther-féle értelmezés áll hozzá közelebb.

Azt ígértem, ingoványos lesz a talaj, és úgy tűnik, ez nem volt üres fenyegetés. A két ág, a Huszár Gál-féle és a debreceni épp úgy válik ketté, ahogy a vers Luthertől vagy Kálvintól eredeztethető értelmezése. Megeshet, hogy e jelentéktelennek tűnő különbségek nagyon is jelentékenyek, és kellően vájt fül könnyen hallhat bennük lényegi eltéréseket (itt persze nem a gyülekezet átlagos tagjaira gondolok). Másfelől

11 Jean CALVIN, *Commentaires de M. Jean CALVIN sur le liure des Pseaumes*, Genève, Conrad Badius, 1561, 143.

12 KÁLVIN János, *Zsol-tármagyarázatok*, ford. SZABÓ Miklós, 2011, 232, http://www.refkossuthter.hu/sites/default/files/fajlok/kalvin_zsoltar.pdf.

nem kizárólag a felekezeti eltérések vagy az evangélikus szál miatt gondolom Sztáraihoz közelebbinek a Huszár Gál közölte változatot, hanem egyéb érvek miatt is.

Sztárai zsolttárai sajnálatos módon nem datáltak; hogy azok voltak-e, nemigen lehet megállapítani: meglehetősen hektikusan maradtak ránk, a majdnem másfél tucat zsolttáraparafraíz láthatóan nem együtt terjedt, apránként került a gyülekezeti énekirodalom anyagába.¹³ Kolofonstrófájuk a szerzetetés idejéről nem állít semmit, ha állított, konzekvensen irtották ki ezt az adatot a szöveg kiadói. Históriais énekei kolofonban datáltak: a bibliai kötődésűek korábbiak (1549–1552), az egyháztörténetiek későbbiek (1557–1560). Két drámájáról tudunk, egyiket ismerjük is, ezeket az ötvenes évek elejére datálja a szakirodalom.¹⁴ Látszik, hogy Sztárai a negyvenes évek végén–ötvenes évek elején több szöveget is ír; az ötvenes évek második felére két olyan szöveg marad, melynek egyike nem is készülhetett volna lényegesen korábban (Cranmerus Tamás [Thomas Cranmer] 1556-ban szenvedett máglyahalált, a róla szóló terjedelmes históriais ének pedig 1560-as). A zsolttárok természetesen Sztárai életművének bármelyik szakaszába gond nélkül beilleszthetők, van azonban okunk arra, hogy a legkorábbi időszakra tegyük e költemények keletkezését. Latzkovits Miklós Sztárai Laskón töltött életszakaszát vizsgálva alaposan elemez egy ez időszaknál ugyan későbbi, bizonyos Pathai Sámuel által Szilágyi Benjáminnak írt, 1647 szeptemberére keltezett levelet, mely kortársak kopottas emlékü, de megbízható beszámolóí alapján reflektál a költő laskói tevékenységére:

„a laskóiak életében ekkor következett be első ízben a reform eszméivel való igazán megrázó konfrontáció. Laskó tehát Pathai beállításában is szűz földnek tekintendő. Sztárai azonban rövid idő alatt nagy hírnévre tett szert. Eleinte a Dávid-zsolttárok anyanyelvű átköltéseivel keltett feltűnést. E zsolttárokot a nyilvános istentiszteleteken adta elő, a prédikáció előtt (»Cum praedicare coepisset evangélium pro concionibus publicis, primum psalmos Davidis [...] concinnaverat«). Sztárai itt egyházi funkciót végző személyként jelenik meg az olvasó előtt, aki prédikációiban a lehető legnyilvánvalóbb módon bebizonyítja a katolikus babonaságok hiábavalóságát (»...missae, indulgentiarum aliarumque ceremoniarum, utpote humanarum traditionum vanitatem evinceret...«). Csakhogy a laskóiak épp az általa kifejtett propaganda következtében kergették el a katolikus klérus ottani képviselőit, s Sztárai maga is csak így jutott hozzá a parókiához, a paplakhoz, amely tehát addig nem volt az övé (»...fratres Romano-catholicos, sacerdotet et monachos manumittentes [ti. a laskóiak] papismo renunciarent, parochiamque domino Sztarino resignarent«).”¹⁵

13 A Sztárai-líra önmagában alapos vizsgálat után kiált. Az, hogy ismert versszövegei csonkák, és első ismert kiadásuk sok esetben már bőven Sztárai halála után történt, számos filológiai természetű kérdést is felvet. Lásd PAP Balázs, *Az 1602. évi énekeskönyv újdonságai*, Keresztény Magvető, 2017, 2–3. sz., 227–246.

14 Vö. RMNy 24, 39, 88.

15 LATZKOVITS Miklós, *Mikor és miért írta Sztárai Az igaz papságnak tikörét?*, ItK, 2000, 3–4. sz., 376–392, 384–385.

E levél alapján és ezen aprócska biográfiai epizód miatt messze nem tűnik önkényesnek a zsoltárok parafrázálását Sztárai pályájának korai szakaszára tenni, és ezen adat tovább erősíti a kapcsolatot az 1574-es kiadás és Sztárai feltételezhető eredetije közt: az egyházat a hamis *tanítóktól* kell óvni (lásd még a két drámát is), és a kútfejből folyó víz makulátlan tisztasága lesz fontosabb, nem a meghitt biztonságot jelentő gyöngesége. Vagyis az 1574-es változat e két ponton a magyarországi reformáció harcosabb negyvenes éveibe illeszkedő változatot hoz, az 1579-es debreceni változat szándékos változtatáson esik át, és kegyesebb hangok szólalnak meg benne.

Ezek nem oly gyenge érvek a komjáti változat szerzőibb volta mellett. Az 1579-es kiadás további eltérései azonban messze nem tekinthetők egyértelmű szövegromlásnak. A „Méltatlanságomban az ő szent nevéért irgalmasságát nyújtja” (Komjáti, 1574) és a „Méltatlanságomhoz az új szent fiáért igazságát mutatja” (Debrecen, 1579) alakok különbségei között például majdhogynem lehetetlen választani. Nem segít az okhatározó különbsége – még akkor sem, ha a „szent név” szintagma és ragozott változatai Sztárai lírájában, de egyéb gyülekezeti énekekben is sokkal inkább dicsőítő, mint könyörgő mondatokban szerepel;¹⁶ a „szent fiú” viszont nem dicsőítő kontextusban is előfordul.¹⁷ Nemigen lehet ebből következtetni semmire. A kérdéses strófában ráadásul egy sorral korábban szent fiúként említve szerepel Krisztus, akiben a beszélő szomorú lelke isteni segítséggel bíz. Megeshet – bár azért messze nem valószínű –, hogy a komjáti kiadás csak a választékosság miatt cseréli le a „fiú” szót „név”-re. És észre kell vennünk azt is, hogy az irgalmasság és igazság esetében épp ellenirányú folyamat látszik, mint amit a tiszta és gyöngye jelzők kapcsán megfigyelhettünk: az 1574-es kiadás változata lesz kegyesebb.

A többi eltérés esetében helyenként orrinthatunk szövegromlást: „híveidet” – „népeidet”, „kezedhez” – „beszédedhez” (bár ez esetben megint a korábbi kiadás látszik szigorúbbnak). Az 1579-es kiadás „Halandó testemnek ő halandóságátul megszabadítsz engem, / Ez világ sem árthat sem álnokságával és semmi bosszújával” változataiban a „semmi bosszújával” hibás alaknak tűnik az 1574-es rímelő változatával szemben, a „halandó test halandósága” szemben a „halandó test gyarlóságá”-val azonban megintcsak véleményes eset. Mindkét változat eredetibb volta mellé sorakoztathatók föl érvek.

E vers kapcsán egyelőre annyi látszik, hogy két legkorábbi változata jelentősen eltér, és az eltéréseik láthatóan nem magyarázhatók mechanikus szövegromlással – valamelyik kiadás szándékos változtatásokat tartalmaz, nagyobb eséllyel a debreceni. Avval kapcsolatban még nem tudunk érvelni, hogy ősük közös, vagy a komjáti kiadás forrása a debreceninek. Ám az ezt tisztázó és messzire vezető vizsgálatok e helyütt már nem férhetnek el.

¹⁶ „Kik tiszta szüüből mostan dicsírik az te szent nevedet” (74. zsoltár, 12. sor), „Hogy te szent neved magasztaltassék mi nemzetségünkötől” (74. zsoltár, 14. sor), „Szent nevedet dicsírvén magasztalni” (92. zsoltár, 3. sor).

¹⁷ Nem idézem a „szent fiad által” számos előfordulását, csupán egy példa a sok közül: „Engedd szent fiadért ezeket minékünk” (*Az Úristennek való hálaadás és könyörgés*, 16. sor).